

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК ЗОРОВО-МОТОРНОЇ КООРДИНАЦІЇ ДІТЕЙ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M21
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Граніченко Інна Валентинівна

Керівник:
Дмітрієва О.І., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент:
Ткач О. М., кандидат педагогічних
наук, старший викладач кафедри
логопедії та спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗОРОВО-МОТОРНОЇ КООРДИНАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	9
1.1. Теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми розвитку координації рухів молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	9
1.2. Специфіка розвитку зорово-моторної координації у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	18
Висновки до 1 розділу.....	30
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ РОЗВИТКУ ЗОРОВО- МОТОРНОЇ КООРДИНАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	31
2.1. Методика експериментального дослідження.....	31
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	54
2.3. Методичне забезпечення корекційно-розвиткових занять з розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	61
Висновки до 2 розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початкова освіта – це перший освітній рівень, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Тому пріоритетне завдання навчання у початковій школі на сучасному етапі має не лише сформувати в учнів певну кількість знань, загально навчальних умінь та навичок, а забезпечити подальше становлення особистості дитини, відповідно її здібностей і можливостей.

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості учнів, які не здатні засвоїти типову програму загальноосвітнього закладу внаслідок труднощів опанування письмом, внаслідок недорозвинення зорово-просторового орієнтування.

Як засвідчують численні дослідження науковців (О.Корнев, Р.Лалаєва, М.Кольцова, В.Тарасун, Н.Чередниченко, Г.Чиркіна та ін.), через незрілість складних довільних форм зорово-моторної координації у дітей спостерігається порушення орієнтування на аркуші паперу, неправильне положення руки під час графомоторної діяльності, низький рівень розвитку дрібної моторики руки. Л.Лопатіна серед причин виникнення порушень у формуванні графомоторних навичок виділяє труднощі виконання складних рухових актів, що вимагають чіткого та диференційованого керування рухами.

Вчені одноголосно наголошують на тому, що недостатній рівень сформованості графомоторних навичок може призвести до виникнення стійких специфічних помилок під час письма, а це, в свою чергу, загрожує загальній успішності учня. Навчаючи письма першокласників, вчитель має знати особливості розвитку кожної дитини, у процесі роботи звертати увагу на психофізіологічний стан і керуватись цим у наданні обсягу і характеру завдань.

У молодшому шкільному віці триває інтенсивний процес розвитку рухових функцій дитини. Найбільший приріст за багатьма показниками моторного та сенсомоторного розвитку (м'язової витривалості, просторової

орієнтації рухів, зорово-моторної координації) відзначається саме у віці 7-11 років. Це має велике значення і для загального психічного розвитку дитини, оскільки рухи та рухові акти, є зовнішнім проявом будь-якої психічної діяльності (І. Сеченов), впливають на розвиток структур головного мозку.

Розвиток моторики відіграє важливу роль у процесі оволодіння навчальними навичками, перш за все письмом, що є складною психомоторною навичкою, успішне становлення якої базується на узгодженій взаємодії всіх рівнів організації рухів (Н. Бернштейн, 1990), які, як правило, вже досягли необхідного розвитку до початку молодшого шкільного віку.

Практика показує, що сучасні діти 6-7 років нерідко мають незадовільний рівень розвитку дрібної та загальної моторики. Це проявляється в нездатності проводити досить чіткі і прямі лінії при змалюванні зразків геометричних фігур, накресленні друкованих літер (так звана «тремтяча лінія»), у невмінні точно вирізати по контуру фігури з паперу, в поганій координації рухів під час бігу та стрибків, загальній руховій неорганізованості.

Сьогодні велике значення має дослідження сенсомоторної координації школярів із порушеннями інтелекту. Ми вважаємо, що розвитку моторики дітей слід приділяти особливу увагу. Необхідно це не тільки першокласникам, які оволодівають складними писемними навичками, але і всім учням початкових класів, оскільки, як зазначалося вище, розвиток рухової сфери виступає важливою умовою загального психічного розвитку.

«Рука - це мозок, що вийшов назовні», - говорив відомий філософ Кант. Це положення покладено в основу використання у роботі з дітьми ігор та вправ для розвитку дрібної моторики рук. Науковці вже давно довели зв'язок між розвитком дрібних м'язів кистей рук і рівнем розвитку мислення та мовлення людини, значне стимульне значення функцій руки в цьому процесі.

Гра – явище багатогранне, як феномен культури, вона навчає, розвиває, дає можливість відпочити. Дитинство без гри і поза грою є аномальним. У гри

виявляються і розвиваються творчі здібності, уява, фантазія.

У сучасній школі велика увага приділяється ігровим формам навчання учнів початкових класів. Ігрова діяльність для дитини є загальною потребою, а для педагога – засобом реалізації різноманітних завдань навчально-виховного процесу. Дидактична гра як форма навчання містить у собі декілька елементів, і основний – дидактичний, який визначає мету використання гри. Ігрові завдання визначають дії учнів, спрямовані на використання наявних знань або закріплення їх у процесі гри. Ігрові дії є підґрунтям здійснення гри, вони вимагають доступного і поступового пояснення, взаємозв'язку між практичними й розумовими діями учнів.

Дидактична гра належить до активних, нетрадиційних, визнаних методів навчання і виховання молодших школярів. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховна функція діють у тісному взаємозв'язку. Гра, як метод навчання, організовує, розвиває учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість.

Ігрові форми навчання дозволяють використовувати всі рівні засвоєння знань: від відтворювальної діяльності через перетворювальну до головної мети – творчо-пошукової діяльності. Творчо-пошукова діяльність стає більш ефективною, якщо їй передують відтворювальна та перетворювальна діяльність, під час якої засвоюються прийоми навчання.

Доведено, що дидактична гра, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання учнями навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять до неї елемент цікавості, і, як наслідок, підвищують рівень успішності учнів. В той же час, практика сучасної школи вказує на наявність невикористаного потенціалу дидактичної гри у навчально-виховному процесі.

Актуальність теми важко заперечити, оскільки на сьогодні значна кількість педагогів недосить ефективно використовують дидактичні ігри на

уроках. Однією з причин є недостатньо теоретично обґрунтовані ігрові методи і форми навчання, відсутність їх класифікації, не розроблена структура ігрового навчання, технологія застосування та оцінювання ефективності використання тих чи інших ігрових методів і форм навчання. А головне – потребує розробки технологія підготовки вчителів до використання ігрових методів і форм навчання з метою розвитку зорово-моторної координації учнів.

Проблемам гри приділяли значну увагу мислителі та педагоги як минулого, так і сучасного: Платон, Арістотель, Ф. Рабле, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, К. Ушинський, А. Макаренко, Л. Виготський, В. Сухомлинський.

К. Ушинський вважав, що «...гра переважає інші способи навчання дитини силою інтересу та кількістю яскравих вражень».

Л. Виготський, який розумів гру як сприятливе середовище для зародження пізнавальних сил дитини і як підґрунтя для перетворення ігрових дій у розумові, назвав її «дев'ятим валом» навчання і виховання.

В. Сухомлинський писав, що без гри немає й не може бути повноцінного розумового розвитку.

Зважаючи на вище зазначене темою нашої магістерської роботи було обрано **«Розвиток зорово-моторної координації молодших школярів з порушенням інтелектуального розвитку засобами дидактичної гри»**.

Мета дослідження – розробити методичне забезпечення корекційно-розвиткових занять для розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку з використанням засобів дидактичної гри.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз науково-методичної літератури з проблеми зорово-моторної координації рухів у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;
2. З'ясувати особливості розвитку зорово-моторної координації у

молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

3. Визначити рівні сформованості зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями;

4. Розробити методичне забезпечення корекційно-розвиткових занять для розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – процес розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – методичне забезпечення корекційно-розвиткових занять з розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

В процесі роботи нами були використані наступні **методи дослідження**:

Теоретичні - вивчення й аналіз психологічної, педагогічної і методичної літератури; аналіз продуктів діяльності.

Емпіричні - спостереження, педагогічний експеримент.

Статистичні - кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Елементи наукової новизни: узагальнено теоретичні відомості з проблеми розвитку зорово-просторової координації рухів молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; розроблено методичне забезпечення корекційно-розвивальних занять, що сприятиме розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Практична значущість: розроблене методичне забезпечення корекційно-розвиткових занять з розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями може бути використане у роботі вчителів початкових класів, вчителів-дефектологів спеціальних закладів та закладів загальної середньої освіти, інклюзивно-ресурсних центрів.

Експериментальна база дослідження: КУ «Ізмаїльський міський інклюзивно-ресурсний центр», Ізмаїльська початкова школа №4, Ізмаїльська

гімназія №10 з початковою школою, КУ «Ізмаїльська спеціальна загальноосвітня школа №5 I-II ступенів» (м.Ізмаїл, Одеська область).

Дослідженням було охоплено 20 осіб молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Апробація роботи: результати теоретичного дослідження були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (9 листопада 2021 року). Результати дослідження були відображені в одній публікації.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 107 сторінок, з них 83 сторінки – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз з проблеми зорово-моторної координації рухів молодших школярів з інтелектуальними порушеннями здійсненого нами емпіричного дослідження дозволив дійти таких висновків.

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми зорово-моторної координації рухів у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями показав, що недорозвинення зорово-моторної координації пов'язане з особливостями психофізичного розвитку даної категорії дітей, а саме, нестійкістю уваги, зниженим обсягом уваги, фрагментарністю сприймання; формування зорово - моторної координації є тривалим і важким процесом для учня (тільки після численних вправ на розвиток і закріплення навички, вона вдосконалюється і досягає автоматизму); у дітей з інтелектуальними порушеннями переважає конкретно-образне мислення, на нього потрібно спиратись у поданні матеріалу та застосовувати зрозумілу яскраву (але реально існуючу) наочність (предметні картинки, лічильний матеріал, малюнки - схеми до завдань), а також тривалий час провідної діяльністю залишається саме ігрова, тому нами було запропоноване методичне забезпечення у вигляді дидактичних ігор. Графомоторика – це автоматизований спосіб диференціації та перекодування звуків (фонем) у відповідні літери, малюючи їх на папері і одночасного усвідомлення відтворюваних буквокомплексів (слів). Гра - це універсальний засіб, який створює умови для опори в корекційній роботі на емоційну сферу дітей з порушенням інтелектуального розвитку, відносно більш збережену в порівнянні з інтелектуальною.

Особливості розвитку зорово-моторної координації у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є такі, низький рівень когнітивної активності, повільність процесу обробки інформації, слабкість самоконтролю під час виконання графічних вправ та участі у дидактичних іграх, недорозвинення тонко диференційованих рухів пальців внаслідок ураження вищого рівня

регуляції рухів; порушення просторових уявлень та орієнтування в просторі; знижений обсяг зорового сприймання.

Визначення рівня сформованості зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями показало, що діти на констатуючому етапі дослідження мають низький рівень розвитку зорово-моторної координації (30%), середній (65%) та високий рівні (5%). На низькому рівні були помічені такі труднощі, як, діти працюють методом «рука в руці» (проведення безперервної прямої, кривої та вигнутої під різними кутами ліній); задану фігуру самостійно знайти не можуть; пізнання центральної геометричної фігури, впізнавання повернутих та перевернутих, геометричних фігур виконують лише за зразком (за аналогією не діють); аналіз та копіювання нескладних форм, що складаються з ліній різної довжини та кутів, аналіз фігур з наступним домальовуванням їх частин згідно з заданим зразком, діти виконати не можуть, не розуміють змісту завдання. На середньому рівні - є потреба в організаційній допомозі педагога; вони самостійно не орієнтуються на аркуші паперу, часто його перевертають, допускають достатню кількість помилок при виконанні завдання; під час відтворення безперервних прямих, кривих та вигнутих потребують зразка як малювати; при копіюванні фігур, впізнаванні перевернутих та повернутих, потребують зразка з першою фігурою (мають труднощі під час діяльності за аналогією); частини фігур домальовують лише за безпосередньої участі педагога. На високому рівні – присутнє безпроблемне використання технік, вірне тримання олівця, діти орієнтуються на аркуші паперу без сторонньої допомоги, вміння контакту є достатнім (без вагань проводять безперервну пряму, криву та вигнуту під різними кутами ліній); діти копіюють задану фігуру зі збільшенням кількості фонових фігур; знаходять центральну геометричну фігуру; впізнавання повернутих та перевернутих геометричних фігур; за мінімальної допомоги здійснюють аналіз та копіювання нескладних форм, що складаються з ліній різної довжини та кутів, фігур з

наступним домальовуванням їх частин згідно з заданим зразком.

Для покращення зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями нами були використані дидактичні ігри та графічні вправи. В результаті цього спостерігалась динаміка розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Так, за результатами формувальної частини експерименту, ми виявили збільшення показників, що в свою чергу свідчить, про якісний вплив завдань, що виконували діти, на їх психофізичний розвиток. На основі проведеної нами корекційної роботи ми створили методичні рекомендації, що можуть використовуватися корекційними педагогами в процесі роботи з дітьми молодшого шкільного віку з інтелектуальними труднощами. Також, формувальний експеримент та аналіз експериментальних даних показали, що рівень розвитку зорово-моторної координації значно підвищився в учнів, якщо на початковому етапі кількість дітей з низьким рівнем розвитку зорово-моторної координації складала 30%, то формувальний експеримент показав 20% (результат сформованості навичок покращився на 10%); кількість дітей з середнім рівнем складала 65%, то формувальний експеримент показав 55% (результат сформованості навичок покращився на 10%). Ми вважаємо, що використання дидактичних ігор та графічних вправ в процесі корекційно-розвиткової роботи сприяє розвитку зорово-моторної координації молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Результати досліджень не охоплюють всіх аспектів означеної проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у впровадженні розробленого нами методичного забезпечення у корекційно-розвивальну роботу закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, спеціальних закладів середньої освіти, інклюзивно-ресурсних центрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vargas Julie S. Behavior Analysis for Effective Teaching (Джулія Варгас. Аналіз діяльності учнів. Методологія підвищення шкільної успішності); УК, 2013.
2. Агавелян О.К. Сучасні теоретичні та прикладні аспекти спеціальної психології та корекційної педагогіки: монографія О. К. Агавелян, Р. О. Агавелян; .НПП-КиПРО, 2004. - 412 с.
3. Александровська Е.М., Психологічний супровід школярів: Навч. Посібник для студ. вищ. пед. навч. М.: Видавничий центр «Академія», 2012.
4. Безруких М.М. Методика оцінки рівня розвитку сприйняття дітей віком 5-7,5 років. М: Нова школа, 1996.
5. Безруких М.М. Методика оцінки рівня розвитку сприйняття дітей віком 5-7,5 років: Рук. З тестування та обробки. Результатів М.М. Безруких, Л.В. Морозова. М: Нова школа, 2005.
6. Безруких М.М., Єфімова С.П. Чи знаєте ви свого учня? М.: Просвітництво, 1991. 176 с.
7. Бех І.Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
8. Белова О.А. Рівень розвитку дрібної моторики та зорово-моторних координацій у учнів молодших класів. Електронний науково-освітній вісник «Здоров'я та освіта у ХХІ столітті». 2013 року.
9. Біктіна Н.М. Експериментальне дослідження попередження ранніх проявів шкільної дезадаптації у дітей 6 -7 років. Психологічна наука та освіта. 2009. №3. С. 1–12.
10. Білопольський В.І., Лові О.В. Візуально-моторний Бендер гештальт-тест: Керівництво. Вид. 3-тє, стереотип. М.: Когіто-Центр, 2008.
11. Бітянова М.Р., Азарова Т.В., Афанасьєва Є.І., Васильєва Н.Л., Робота психолога у початковій школі. М: Вид-во «Досконалість», 1998

12. Васіна Ю.В. Вплив графічних вправ на розвиток координації рухів та дрібної моторики рук у старших дошкільнят. Педагогічна майстерність і педагогічні технології: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чебоксари, 1 травня 2016 р.) редкол.: О.М. Широков [та ін.] Чебоксари: ЦНС «Інтерактив плюс», 2016.
13. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: методичний посібник. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
14. Великий психологічний словник. За ред. Мещерякова Б.Г., Зінченко В.П.-М: Прайм-Єврознак, 2003.
15. Власова Т.А., Певзнер М.С. Про дітей із відхиленнями у розвитку. М.: ПРОСВІТ, 1973.
16. Гончарова Є. Парадокси розвитку, що відхиляється. Дошкільне виховання, 2006. №2.
17. Гончарова, Є.Л. Термін «Дитина з особливими освітніми потребами» у контексті вітчизняної наукової школи дефектології О. Л. Гончарова, О. І. Кукушкіна. Спеціальна освіта: стан та перспективи розвитку. Тематичний додаток до журналу Вісник освіти. 2003. № 3. с. 78-81.
18. Горбатова Є.В. Графічні ігри та вправи для дітей.
19. Горячова Т.Г. Клінічна психологія дітей та підлітків: Підручник Упоряд. Т.Г. Горячова, Н.В. Зверєва. М.: Академія, 2013. 272 с.
20. Гуткіна Н.І. Психологічна готовність до школи. М.: Академічний Проект, 2000. 3-тє вид., Перераб. та дод. 184 с. (Керівництво практичного психолога).
21. Давидова О.А. Розвиток міжпівкульної взаємодії та просторового мислення. Альбом графічних вправ для дітей 6-8 років М.: Шкільна Книга, 2017.
22. Дудьєв В.П. Психомоторика: словник-довідник. М.: ВЛАДОС, 2008. 369 с.

23. Екжанова Є. А., Стребелєва Є. А. Корекційно-розвиваюче навчання та виховання. М., Просвітництво, 2005
24. Зайцева І. А., Кукушин В. С., Ларін Г. Г., Румега Н. А., Шатохіна В. І. Корекційна педагогіка. За ред. В. С. Кукушина. Вид-е 2-ге, перероб. та дод. М.: ІКЦ «Березень»; Ростов н Д: Видавничий центр "Березень", 2004. 352 с.
25. Зорово-моторна координація. Молодші школярі (1-4 класи).
26. Іванов В.П. Очі та зір. Зірка людини. Очі людини. Дефекти зору. Захворювання очей. Відновлення зору шляхом відновлення здоров'я очей та зорової системи людини.
27. Леонтьєв О.М. Проблема розвитку психіки. 4-те вид. М: Вид-во Моск. ун-ту, 1981.
28. Лові О.В., Білопільський В.І. Посібник із використання зорово-моторного гештальт тесту Бендер. Серія "Бібліотека практичного психолога", випуск 3 "Фоліум" "Когіто-центр", 1996.
29. Локалова Н.Л. 90 уроків психологічного розвитку молодших школярів. Книжка для учителя початкових класів. М.: Промінь, 1995.
30. Лурія А.Р. Нариси психофізіології письма. М., 1950. 98 с. (Не перевид.).
31. Лурія А.Р. Основи нейропсихології. Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. М.: Видавничий центр Академія, 2013. - 384 с.
32. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський. 2014. 260 с.
33. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
34. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ : КДНК, 2001. 608 с.

35. Мухіна В.С. Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, юність В.С. Мухіна. 7-е вид., Стер. М.: "Академія", 2002.
36. Національна платформа недержавних організацій щодо виконання зобов'язань держави перед громадянами з інвалідністю за Конвенцією ООН про права інвалідів. Київ: ВГО «Коаліція», 2010. 85 с.
37. Немов Р.С. Психологія освіти. Психологія: 3 кн. Кн. 2 М.: Гуманіт. вид. центр ВЛАДОС, 2003.
38. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
39. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. Київ : Початкова школа. 2007. 432 с.
40. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
41. Соколова Г.Б. Сучасні підходи до ранньої комплексної допомоги дітям з відхиленнями у розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2015. Вип. 5. С. 283-292.
42. Специальная дошкольная педагогика: учебное пособие / под ред. Е.А. Стребелевой. Москва: Академия, 2001. 312. с.
43. Спеціальна психологія. Тексти: навчальний посібник / за ред. М. П. Матвєєвої, С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-вид. від., 2001. Ч. II. 140 с.
44. Спеціальна психологія. Тексти: навчальний посібник / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. Ч. I.158 с.
45. Стребелева Е.А. Формирование мышления у детей с отклонениями в развитии: Книга для педагога-дефектолога. Москва : ВЛАДОС, 2001. 184 с.

46. Стребелева Е.А., Мишина Г.А., Разенкова Ю.А. Психолого-педагогическая диагностика детей раннего и дошкольного возраста. Москва: Просвещение, 2004. 164 с.

47. Тригер Р.Д. Підготовка дітей до навчання до грамоти: посібник для дітей середнього дошкільного віку ВЛАДОС, 2014. 76 с.

48. Тригер Р.Д., Володимирова Є.В., Мещерякова Т.А. Я вчуся писати. Робочий зошит. 1 клас. ВЛАДОС, 2015. 87 с.

49. Угорець А.Л. Психологічне обстеження молодших школярів О.Л. Венгер, Г.А. Цукерман. М: Вид-во ВЛАДОС-ПРЕС, 2005.

50. Ясюкова Л.А. Закономірності розвитку понятійного мислення та її роль навчанні. СПб.: ІМАТОН, 2015.